

Slusken sitt slit.

Kristofer Uppdal og livet på eit jernbaneanlegg.

Av Bjørg Eva Aasen

Utstillinga om anleggsarbeidaren, forfattaren og lyrikaren Kristofer Uppdal opna ved Norsk jernbanemuseum i 1998 og sto til 2003. Med han får vi eit blikk frå innsida av anlegget, og tekstane frå romanserien hans «**Dansen gjenom skuggeheimen**» blei brukt i utstillinga.

Kristofer Uppdal (1878-1961) byrja på gruve- og anleggsarbeid fyrste gong i 1899. Om det sier han sjølv: «...vart frå no av slusk, og kvar kveld etter endt arbeidstid las eg og skreiv eg til 1-2 um natta. Eg skreiv ei større soge og eit større prosadikt.» Han er den einaste norske forfattaren som har skildra sitt eige liv som anleggsarbeidar og som samstundes teiknar opp skiljet mellom røynd og draum.

Skjermdump, Kristofer Uppdal (1878-1962). Tilhøyrer Arbeidernes arkiv og bibliotek.

Kristofer Uppdal sin eigen bakgrunn fell saman med mange andre anleggsarbeidrarar sin. Han var bondeson og faren solgte garden i Beitstad i Nord-Trøndelag då Kristofer var nokre få år. Allereie som 9-åring blei han sendt heimefrå som gardsarbeidar og etter kvart freista han å slå seg gjennom som skribent i lokalavisene i Nord-Trøndelag. Dette var

ein høgst usikker leveveg, og rein pengemangel gjorde at han byrja som slusk ved gruve-, kraftverk- og jernbaneanlegg.

Frå dei private nedteikningane hans om livet sitt veit vi med sikkerheit at han var ved Hell-Sunnanbanen sitt anlegg i 1899 og på nytt i 1904-05, og på Arendal-Frolandsbanen i 1907-08. I tillegg skal han ha vore ved Flekkefjordbanen og Åmlibanan, men dette er uråd å stadfeste. Fram til 1910 var han gruve- og tunnelarbeidar, bl.a. ved kraftverket på Rjukan.

Gjenom anleggsarbeidet kom han og inn i fagrørsla. Ei tid var han leiar for «Tunnelarbeidernes forening» på Rjukan og var Froland jernbanearbeiderforening sin utsending på landsmøtet i Norsk Arbeidsmandsforbund i 1908 og på LO-kongressen i 1910 der han og fungerte som sekretær.

Skjermdump, anleggslag på Hell-Sunnanbanen 1902-05. Formann Ole O. Wold nr 5 fra venstre.
Tilhører Arbeidernes arkiv og bibliotek.

Men i seg bar han heile tida draumen om eit heilt anna liv. Allereie som gjetargut i ungdomen skreiv Kristofer Uppdal dikt, og han fortalte sjølv at «*skaldedraumane i meg vakna*» i 14-årsalderen. Han debuterte med diktsamlinga «**Kvæde**» mens han var på Hell-Sunnanbanen i 1905, og på få år kom fire diktsamlingar der eg-et, ungdomen, kjærleiken og naturen er emna. Dikta er relativt ordinære, men nokre impresjonistiske, frie vers peiker mot originale lyriske kvalitetar. Situasjonen kan synest nokså underleg; den unge, sterke anleggsarbeidaren Kristofer Uppdal sit oppe på brakka om natta og skriv svake, vemodsfulle og sentimentale kjærleiksdikt.

I nokre år (1910-1925) levde han som romanforfattar, lyrikar og kritikar. Saman med kona Bergljot Isabella Magnussen skapte han ein heim med småborn og rosehage. I denne perioden skreiv han dikt av slåande originalitet der menneskets kontakt med eit levande og meiningsfylt kosmos er eit gjennomgåande tema.

Mest kjend er han for 10-bindsromanen «**Dansen gjennom skuggeheimen**» som forfatteren sjølv karakteriserar som «*ein storroman om arbeidarrørsla i dette århundret*». Karakteristikken kan nok synes nokså storslegen, då arbeidarklassa si framvekst og anleggsmiljøet romanserien går føres seg i, ofte står som ein nødsynt bakgrunn for sterke enkeltpersonar si utvikling. Formen er og vanskeleg tilgjengeleg, historia om den norske arbeidarrørsla er samensett av stiliserte bilerter der enkeltmennesket og arbeidarrørsla er delar av universelle krefter. Men innimellom kan ein finne autentiske skildringar av livet på eit jernbaneanlegg, og det er desse som blei brukt som tekstar i utstillinga.

Fram til 1925 er Kristofer Uppdal inne i ein intens arbeidsperiode, men idyllen varar ikkje lenge. Sjukdom og død løyser opp den vesle familien. Etter fleire år på sinnssjukehus, tek han igjen pennen fatt og lever isolert som forfattar fram til sin død i 1961.

I dag er han mest kjend som lyrikar, og nokon stor «arbeidardiktar» blei han vel aldri. Kan hende ville han ikkje bli oppfatta slik heller? Utsagn som: «*Eg er ikkje nokon proletarfattar*» og «*Rallar og etter rallar! Som um det er pointet i mi diktning!*» kan tyde på at det er andre sider ved forfattarskapet han ville bli hugsa for. Forfattarskapet går og langt utover anleggspllassen, ja like inn i kosmos og evigheta fører han lesarane i nokre av sine seinare verk.

Tunneldriving på Bergensbanen.
Norsk jernbanemuseums
samling

Farvel til jordbruket

Handlinga i romanserien «**Dansen gjennom skuggeheimen**» synleggjer ein av dei sterkeste konfliktane i arbeidslivet i førre århundre; industrialismen si framvekst og politiske motsetnadar mellom menneska. Kristofer Uppdal hadde både bonden og arbeidaren i seg, slik den største delen av den norske arbeidarklassa hadde på han si tid. «Slusken», bondesonen som hadde reve seg laus frå fedrejorda og dei tronge kåra den ofte baud, har klåre sjølvbiografiske islett. Med industri- og anleggsverksemde fylgde akkordløn og kontant betaling. Dette kom som forlokkannde tilbod for den som ynskte noko anna enn «kost og losji» som oppgjer for arbeidet. Kristofer Uppdal legg orda i munnen på Jensa-Jens, ein av anleggsarbeidarene i «**Fjellskjæringa**», når han skildrar motsetnaden millom gammalt og nytt:

«Han er sjølv bondefødd. Men kjenner ikkje verre skjellsord. Han er rallar no. Det gildaste ein som han kan bli ... Å få ri seg ein tur på sykkelen er det gildaste han veit. Bondegutane stanar etter landsvegen og stirrer etter han, han hjular ifrå dei. Dei ynskjer seg ein sykkel. Men ser seg ikkje råd med å kjøpe. Og dei misunner han sykkelen. Men Jens-Jens er guten som har råd til å ha sykkel. Han står soleis ein god mun over desse bonde-gutane.»

(Fjellskjæringa, 1924).

Draumen om å kjøpe sykkel er oppfylt. Når avdraga er betalt, ser Jens-Jens molegheitene for å leggje seg opp pengar, noko Kristofer Uppdal sjølv klara. Tre år ved folkehøgskolar samt ein vinter med sjølvstudium av religionsfilosofi og -psykologi klara han å betale med anleggsarbeidet sitt før han igjen måtte tjene pengar.

Skjermdump, Namdals folkehøgskole Grong i 1938 der Kristofer Uppdal gjekk fra 1896-98, fotograf: Schrøder, Sverresborg Trøndelag Folkemuseum.

Slusken

Det er anleggsarbeidarlivet som blir beskrive i romanserien «**Dansen gjennom skuggeheimen**», og den strekkjer seg frå 1885 til 1920, tilsaman 35 år. Vandring frå anlegg til anlegg Norge rundt, med nokre klede og bøker som einaste eigedalar, gjev Kristofer Uppdal god bakgrunn for å beskrive slusken som person og gruppe. Ein av dei er ØI-Kalle.

«I ei fjellskjering stod Øl-Kalle og ladde borhola med dynamitt, sveitta og klinte seg til med bor-sump, medan lading etter lading vart stappa inne i fjellet, ropte og gaula ut fjellskjerings til karane, at no kunde dei poste ved vegen, for no brende han av snart, og banna og skjellte paa køyreguten som ikkje fekk øyken fort nok undan og i trygd. Han skunda seg so aa bli ferdig. Med den rjukande lunta i handa tende han spreng-skota. Det fræste og rauk fraa bor-hola. Upp og ned, burt etter fjellveggen. -- Fyr! i fjellet! Og daamen fraa han var som fraa dynamitt og som fraa brent heit stein under eit regn-skòl.» (I skiftet, 1922).

Anleggsarbeidrarar på Bergensbanen. Norsk jernbanemuseums samling.

Frå private brev han sende med manuskripta sine til forlaga, veit vi korleis han på kveldane og nettene arbeidde med stoffet som seinere blei til romanserien. I kladdebøker noterte han dagligdagse hendingar og kladda manuskripta sine, men «kan ikkje reinskriive nokon ting her» på brakka.

Dåtidas brakkeliv var heller trangt og kummerleg, med opptil tjue mann som delte plassen. Brakka romma senger og spiseplass, og rundt komfyren hang klærne til tørk. Belysningen var sparsam, ei tranlampe var alt han nemner på skrivebordet sitt. Eit etterlete dikt, rommer kan hende hans innste tankar og håp:

Aa torer eg freista den harpa

Aa torer eg freista den harpa som høynde til kongeskaldar!

Nei kanskje det er for vyrslaust av ein dei proletar kallar!

***Nei kanskje det er for vyrslaust av ein som paa gata slengjer
aa lokka fram slike tonar at hjarta i varme fengjer.***

***Aa lokka fram slike tonar, at mannen sin daarskap gløymer
og brenn mot det store sterke, so han imot daadverk drøymer.***

***I dag er eg skald av guds naade, og feiseln og boren eg slengjer,
og fingrar av arbeid krøkte vil leika paa harpestrengjer.***

Men røynda var alt annet enn ein «leik paa harpestrengjer». Anleggsarbeid på den tida var einsbetydande med lange dagar med tungt kroppsarbeid. Det meste av norsk jernbane er anlagt for hand med dynamitt som ein kjærkomen medhjelpar for å kome seg gjennom fjellet.

«*Det er myrkt inn gjennom tunnelen. Berre dei små tran-kolur lyser som glør i myrkret. Ramborn og Bas-Bendek står og lastar stein-tralla. Lufta er tung av den forgiftige dynamitt-røyken, og hjelper til å løyse sveiten. Sveiten renn av Ramborn. Over dei i stuffen dreiv dei hine karane og borar i fjellet. Ramborn og Bendek skyver ut steintralla, går på kvar si skeine gjennom myrkret, og krøkjer ryggen. Kring dei regner vatnet frå taket, og væter dei to. Gong og annan dett ei steinflis fra veggen, og slår deg sunder i ein smell. Tralla ramlar og gnaurer etter skeinune. So lyser dagen fram, dei to kjem ut av tunnelmunnen. Ljoset skjer kvitt og kvast inn i synet, som i tunnelmyrkret har opna heile gluggen i svartauge. Jarnvegs-lina ligg ferdigbygd lange stykke. Bana bugtar seg fram som ein orm gjennom bygda, og set nasa rett i fjellet, der Ramborn står. Ramborn og Bendek skyver tralla inn gjennom tunnelen att. Og myrkret leg seg att kring dei. Då glør det fra lampune i stuffen, der karane borar og pikkar. Og det blir til eit stjerneskin. Levande skuggar blir synlege i stjerneskinet. Skuggane bøygjer ryggen, slår på boret eller lempar stein. Jarkraftsune i nevane skrapar mot fjellet, og rakar småstein og subus upp i jarn-trauga. Det glamrar i tralla. når trauga tømer seg.»* (Dansen gjennom skuggeheimen, 1911).

Anleggsarbeid på Solørbanen 1905-09, fotograf Marie Gullord.

Norsk jernbanemuseums samling.

Men norsk natur er samansett, og tunellarbeid kunne fort veksle med sand- eller leirskjæringar. Her kunne det gjelde andre reglar enn samarbeidet sine kjempekrefter, og fysisk livsglede er en del av myten om rallaren vi møter hos Kristofer Uppdal:

«Arbeidet i skjeringa blir drive villare enn nokon gong før. Spadane høgg inn i blålomsen og skyver til seg so mykje som hendene evlar lyfte. So snart båra er lasta, tråvar karane andslopne ut løypa, etter kvarandre. Ingen vil i vegen for einannan, eller gjeve tapt. ... Karane er øvde i årelangt slit og fylgjer tett innpå kvarandre. Dei styn og gapar. Tunga heng ut over underlippa. Det er ein solbakande heit dag. Ikkje ei sky på himmelen. Sveiten renn i grå vegar ned kinna, og bløyter gjennom klæda, som er dei dregne or sjøen.»
(Dansen gjennom skuggeheimen, 1911).

Det harde slitet verkar og inn på omgangstonen:

«Øl-Kalle får nok å gjera. Knuvane hans kvitnar mot borstålet, han vrir boren. Han tek i so han lyftes upp frå bakken. For boren vil setje seg fast i eininga. Det gled Stinius. Men Øl-Kalle greider underleg nok, å snu boren. Til stor gremjing for Stinius. Han får hug til å tørke til Øl-Kalle med feiselen.» (I skiftet, 1922).

Men om individualismen har fått ein sterk posisjon i forfatterskapet hans, er det nok av døme på solidaritet og samarbeid i romanane. Mange av arbeidsoperasjonane let seg

ikkje utføre utan eit tett samarbeid under ein bas, og dette er med på å sveise laget saman:

«*Fraa ein annan stad lir ein arbeids-uppsong, ein stein-song som fyller landskapet med dei sterke taka sine. Ein kan i songen radt høyre dei lange flytta til steinen, han blir bakså fram. Noko kjent i song-mælet. Men det er mange kjente uppsongarar rundt um i landet, fraa fjell og ned til hav.*» (I skiftet, 1922).

Arbeidslag på Arendalsbanen 1905-13.

Norsk jernbanemuseums samling

Lyrikaren

Det er som lyriker Kristofer Uppdal står sterkest i dag, og det var dikt han skreiv i ungdomen. Dikta er svært varierte både i form og innhold, men felles for dikta i «rallarperioden» hans er ei fri form og eit innhald knytt til natur og kjærleik. Men også dikt med eit klårt politisk budskap kan vi finne, i hans første diktsamling «**Kvæde**» står dette:

Det er kje noko rart

*Det er kje noko rart at fatigfolka sver
og bannar folka rike som aat all armod lær*

Han skreiv dikt med sosialistisk realisme seinare og. Dette diktet sto på trykk i Klassekampen 3. mai 1913:

***Slaa saa portane upp og maskinune stopp,
dei skal tegje idag med sin helvites song.
Og vi ryggjene rett, og vi fylker oss tett,
og vaart brandraude merke skal sigra ein gong.***

Kristofer Uppdal var i denne perioden forfattar og kritikar på heiltid, og en del av ei raud åndselite i hovudstaden. Han delte ein periode hybel med Rudolf Nilsen og var omgangsven med fleire av samtidia sine kjende forfattarar og lyrikarar. Han var sterkt oppteken av psykologi og religionsfilosofi, noko ein kan finne igjen i den seinere diktninga hans. Det ekspresjonistiske trekket som finst i mykje av Kristofer Uppdal sin lyrikk, kan ein og finne trekk av i prosatekstane.

«... ein mann sit skrevs over pukkstein-haugen og slaar pukk. Det er Ølløv Skjølløgrinn. Augo hans er dulde attum eit par svarte staaltraad-brillur som tek av for steinkorn-spruten og vernar syna. Lang og mager ruver han. Jarnvegslina gaar tett framum pukksteinhaugen hans. Skjenune er lagde. Pukksteinhaugen hans Skjølløgrinn skal lyfte dei og byggje dei, og gjera det lagleg og sterkt nok for toget og trygt naar det eingong skal pile fram der». (I skiftet, 1922).

Si eiga gruppe har han omtala på dette viset: «*Det er rallaren. Han stig fram. Or natta. Naken i sin styrke. Åleine. Og i flokkar. Den mannlege styrke alle stader. Han andar einast i full fridom. Alltid på vandring. Frå arbeid til arbeid. Eit arbeid for krefter som rallaren. Straks han byrjar å draga saman det vidsveimde land - som den gud han er. Dreg ut jarnvegar. Sår fabrikkar. Etter ferdig arbeid, til glede for skaparen, burt frå det heile tråvar rallaren sjølv. Han vandrar fram. Uhørvelege ruvande. Ut av det våte myrker. Og med ein veg av moreldlysing etter. Han blir burte i myte-himlen. Men ein veg etter han. Av nye som er han. I all framtid.*» (Herdsla, 1924).

Rallaren vert her til ein gud med krefter til å dra landet saman med jernbaneskjenene. Dette er eit gjenomgåande tema, menneskjet som vert guddomeleggjort med overnormale livskrefter gjenom slit og liding.

Verkeleg ei forfremjing av ei heller undervurdert gruppe både i fortid og notid! Som eit livsmotto for anleggsarbeidaren som voks ut av slitet og inn i diktarhimmelen kan dette vesle diktet stå:

***Lat deg brenne i den elden som er bygd av all di sut.
I dei raude flammetungur skal dit auga vekse ut.***
(Altarelden 1920)

Kilder:

Kristofer Uppdals etterletne skriv, Håndskriftsamlingen, Universitetsbiblioteket.

Bøker av Kristofer Uppdal brukt i utstillingssamanheng:

Kvæde 1905

Ung sorg 1905

Sol-laug 1908

Villfuglar 1909

Dansen gjenom skuggeheimen 1911

I skiftet 1922

Fjellskjerings 1924

Herdsla 1924